

**Projekt NAKI DG16Po2H010
Český historický atlas**

MINISTERSTVO
KULTURY

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.

INSTITUTE OF HISTORY AS CR, v. v. i.

***Soubor dějepisných map k českým dějinám
od počátku historické doby***

N_{map} – Specializovaná mapa s odborným obsahem

Ing. Tomáš Janata, Ph.D. | Ing. Pavel Seemann, Ph.D.
doc. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D. | Ing. Jiří Krejčí
prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

Fakulta stavební, ČVUT v Praze, 2020

B (výsledek aplikovaný)

1. N_{map}

2. 2020

3. Ing. Tomáš Janata, Ph.D., Ing. Pavel Seemann, Ph.D., doc. Ing. Jiří Cajthaml, Ph.D., Ing. Jiří Krejčí, prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

4. Soubor dějepisných map k českým dějinám od počátku historické doby

5. DG16P02H010

6. zpřístupnění na webovém portálu projektu

7. Fakulta stavební, ČVUT v Praze

1)

Předkládaná specializovaná mapa s odborným obsahem je výsledkem projektu **NAKI č. DG16P02H010 – Český historický atlas** řešitele FSV ČVUT v Praze.

2)

I) **Cílem** předkládané mapy je kartografické znázornění vybraných otázek a témat, které představují průřez českými dějinami od nejstarších dob po počátky 20. století s důrazem na dosud nezpracovanou problematiku či témata aktuální pro současnou společnost. Soubor map představuje výběr témat, která byla převzata z dříve vydaných atlasových děl, především Akademického atlasu českých dějin, byla upravena pro digitální prezentaci a rozšířena.

II) Popis specializované mapy

Dějepisná témata byla v nedávné době, ale i dříve v průběhu 20. století opakovaně zpracovávána a povaha mnohých neumožňuje příliš inovativní přístup při uchopení stejně jako je poměrně striktní jejich interpretace. Existuje ale množství témat, která se mohou dotýkat otázek citlivých, archivně teprve v nedávné době otevřených či dlouhá léta rozpracovaných, ovšem nedokončených.

Specializovaná mapa představuje určitý výběr, sondu do prací a studií řešených Historickým ústavem Akademie věd ČR v posledních třiceti letech; většina těchto prací byla prvně prezentována v rámci Akademického atlasu českých dějin a pro potřeby digitálního portálu a této specializované mapy byla upravena do podoby uceleného kartografického souboru. U některých témat se stále jedná o ojedinělou kartografickou prezentaci odborné veřejnosti.

Předkládanou specializovanou mapu tvoří čtyři dějinné okruhy:

- počátky států ve střeoevropském prostoru;
- český stát ve středověku;
- raně novověké a novověké české země v širším střeoevropském prostoru;
- hospodářské a politické dopady na české země v 19. stol.;

tyto obsahují celkem 38 konkrétních historických témat, z nichž některá jsou pro svou komplexnost rozdělena do více samostatných map.

Hlavním posláním předkládaného souboru je tedy představit a kartograficky zpřístupnit zmiňovaná témata veřejnosti a vytvořit tematický, technický i grafický základ vznikajícího historiografického portálu, věnujícího se vybraným otázkám dějin od počátků státních celků až po úsvit 20. století v českých zemích.

Historicko-geografický komentář:

K moderní metodologické výbavě v České republice i v zahraničí patří při zpracování N_{map} (v tomto případě historických/dějepisných map, analogových i digitálních) spolupráce historiků a historických geografů s odborníky kartografy. Specializované mapy s odborným obsahem (N_{map}) však nejsou jen historické/dějepisné mapy, ale také mapy s obsahem výsledků výzkumu v dalších humanitních oborech (archeologii, etnologii, jazykovědě, sociologii apod.). Termín historická mapa se používá v kartografii, geografii, historiografii i dalších oborech, a to v základním a aplikovaném výzkumu, pojem dějepisná mapa především v edukačních procesech a popularizaci. Význam je týž s malým rozdílem, dějepisné mapy jsou obvykle více generalizované s ohledem na jejich využití (především v primárním a sekundárním vzdělávání). Historické mapy se pojmově a obsahově uplatňují v terciárním vzdělávání. Terminologický slovník zeměměřictví a katastru definuje historickou mapu jako tematickou mapu, zobrazující historické události. Historické mapy v Evropě a českých zemích vznikaly cca od 18. století.¹

Kromě pojmů historické mapy a dějepisné mapy se používá v základním a aplikovaném výzkumu rovněž termín rekonstrukční mapa, která může být rovněž prezentována formou N_{map} . Rekonstrukční mapa znázorňuje výsledky výzkumu moderními kartografickými vyjadřovacími prostředky na podkladě obecně zeměpisného a jiného kartografického díla, převážně soudobého, ale i starého, s dějepisným obsahem, ale i dalším, obvykle humanitně zaměřeným. Pojem rekonstrukční mapa pracovním způsobem zastřešuje druhy tematických map, věnovaných problematice, která se odehrála v minulosti (archeologické, historické, historickogeografické aj. tematické mapy, viz výše). Pojem rekonstrukční mapa kartografické terminologické slovníky neznají, a tedy ho neuvádějí, jedná se o pracovní termín při transformaci odborného obsahu do kartografického znázornění. Jde o rekonstrukci jevu či procesu, uskutečněného v minulosti, s využitím kartografických vyjadřovacích prostředků. Ve společenských vědách pracují s pojmem „rekonstrukční mapa“ zejména archeologové, historikové, historičtí geografové, etnologové, památkáři aj. odborníci. Znají ho rovněž odborníci v mnoha dalších disciplínách, geografové, historičtí geografové, geoinformatici, architekti, urbanisté, krajinní ekologové i mnozí další. Jak připomíná Semotanová (2007), „rekonstrukční mapa“ je na rozdíl od historické mapy širším pojmem, v podstatě se však rovněž jedná o N_{map} , tzn. specializovanou mapu s odborným obsahem.

Spolupráce historiků, kartografů a případně i geografů na historické mapě je nezbytná a podnětná, podrobně se jí věnuje Cajthaml (2015) nebo Cajthaml a kol.

¹ Terminologický slovník zeměměřictví a katastru, on-line, dostupné z https://www.vugtk.cz/slovník/termin.php?jazykova_verze=&l=historicka-mapa--dejepisna-mapa [ověřeno 2019-08-31]; viz také Semotanová (2017) nebo Semotanová & Močíčková (2018)

(2013). Na přípravě uvedeného souboru N_{map} řešili odborníci z pohledu historika a historického geografa následující otázky a problémy:

1. jaká bude finální velikost mapy v tištěném nebo elektronickém médiu, měřítko, čitelnost, možnosti přiblížení apod.;
2. jak vymezit zájmové území (historické versus současné hranice);
3. jak vymezit časový záběr mapy;
4. jak stanovit zeměpisný a tematický obsah, jeho generalizaci dle měřítka mapy a účelu;
5. jak stanovit a precizovat použité zeměpisné názvosloví (exonyma, historické a současné názvosloví);
6. jaké otázky je třeba řešit při tvorbě N_{map} , případně jejich tištěné podoby, rozdíly v řešení.

K tomu bylo třeba zaujmout stanovisko k dalším dílčím problémům a otázkám:

- a. kdy lze využít v mapě stínovaný reliéf tak, aby nepotlačil hlavní mapový obsah, ale zdůraznil prostorovou tvářnost a prostupnost historické krajiny na mapě;
- b. jakým způsobem vhodně kombinovat plochy s liniemi při znázornění územního a územně-správního vývoje, aby mapa zůstala přehledná a čitelná;
- c. jak se vypořádat s otázkou znázornění vojenských tažení a bitev, aby na mapě nevznikla nepřehledná změň mapových znaků; možnosti: fázovat vybranou událost na více mapách a zvýšit tak přehlednost; vybrat jen významná vojenská tažení a bitvy; zvětšit měřítko mapy;
- d. v jaké podrobnosti umístit na mapu současný zeměpisný podklad, případně současné politické hranice sledovaných území; používat současné vodoteče (včetně přehrad) nebo jejich původní stav ve sledovaném období? Lze zachytit meandrování neregulovaných řek na mapách malých měřítek aj.;
- e. jaké typy mapových znaků vytvořit a používat v případě, že mapový obsah je nestandardní ve smyslu znázorněného tématu a nelze použít obvyklý soubor mapových znaků (např. typy měst, typy klášterů podle řeholí, typy manufaktur, druhy zemědělských produktů apod.) – zda řešit ad hoc ke každé mapě či použít společné znaky, generované na základě analýzy početnějšího souboru historických map;
- f. jak řešit znázornění historických cest, které představují v běžně užívaných měřítkách jen symbolickou, orientační a do značné míry nepřesnou strukturu a směry komunikační sítě.

Uvedené teoretické a metodologické problémy a otázky (1.–6., a.–f.) dosud nebyly v odborné literatuře zásadně řešeny a odborníky projektu NAKI Český historický atlas jsou v tomto materiálu nově formulovány jako významné postuláty tvorby historických map a oboru historické kartografie. Při tvorbě historických map to však nejsou všechny problémy a otázky, jimiž je třeba se blíže zabývat; jejich řešení dále pokračuje.

Mapy, zpracované v rámci předkládané N_{map} náleží do základních tematických okruhů, vymezených v Českém historickém atlasu: Prostor, Čas a Společnost. Zřetel-

ná je výběrovost témat, daná několika závažnými důvody: N_{map} je určena odborné veřejnosti, ale rovněž a zejména široké poučené i laické veřejnosti, žákům a studentům.²

Bylo třeba vybrat z celého dějinného vývoje českých zemí od počátku historické doby (dochované písemné prameny) do počátku 20. století taková témata, která jsou stěžejní pro pochopení základních etap a mezníků naší historie ve středoevropském kontextu. Patří k nim především územní a územněsprávní změny českého státu, formování sídelních struktur (hrady, kláštery, města, vsi), významné válečné konflikty, které české země zasáhly a hlavní hospodářské trendy v 19. století. Jedná se o nosná a známá paradigmata českých dějin, která doplňují industrializační procesy a proměny společnosti. Politické dějiny se prolínají s hospodářskými, sociálními a kulturními, ale i církevními a duchovními. Chronologie a periodizace dějin se úzce váže k chronologii a periodizaci vývoje krajiny, zejména sídel, komunikací a hranic, ale také zeleně, vodstva a půdy, méně reliéfu a klimatu. Krajina se svoji vlastní dynamikou, kde v horizontu desítek až stovek let probíhají změny, způsobené přírodními procesy i lidskou činností, přivádí do úzkého kontaktu základní vědecké disciplíny, historiografii a geografii s kartografií. Většinu zpracovaných témat bylo možné velmi dobře kartograficky vyjádřit (územní a správní vývoj včetně církevního) nebo začlenění českých zemí do evropských struktur (habsburská monarchie). Na mnoha mapách lze sledovat zásadní vývojové změny. Předkládaná N_{map} má ambice přispět k rozšíření historického vědomí společnosti v oblasti kartografického zpracování globálního pohledu na tisíciletý dějinný vývoj českých zemí a dále rozvíjet historickou kartografii jako mezioborovou disciplínu.

Technicko-kartografický komentář:

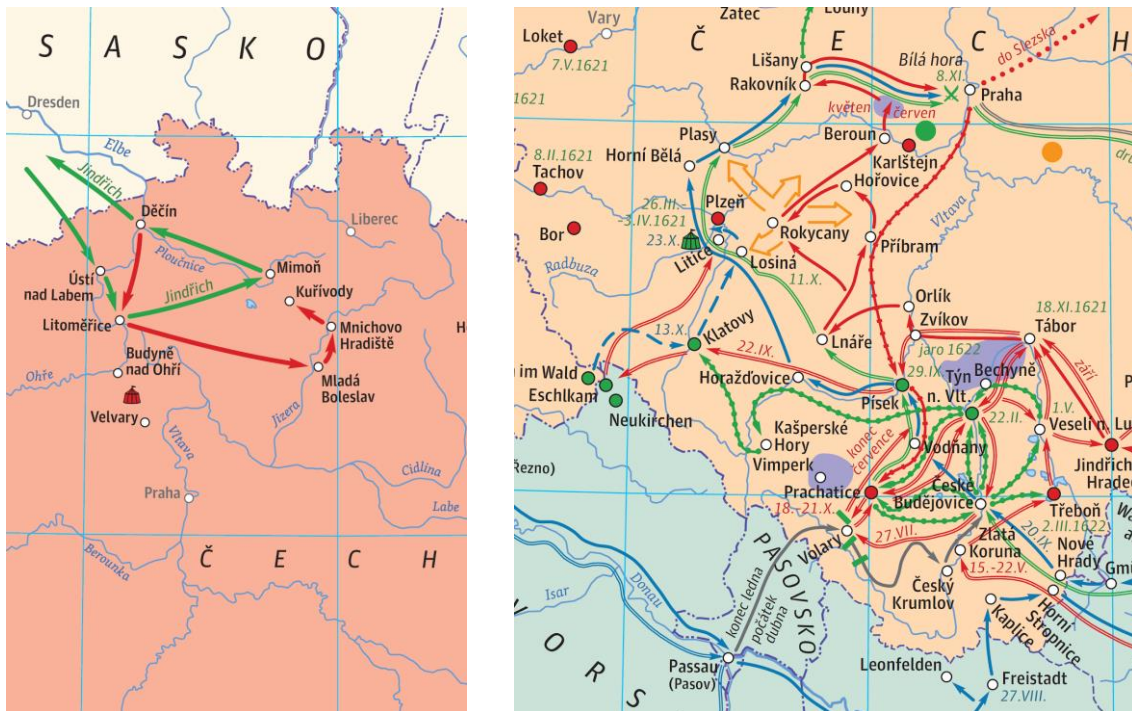
Mapy byly zpracovány v softwaru společnosti Esri (ArcMap, příp. ArcGIS Pro) v soudobých dostupných verzích a vznikly jako produkt kartografické vizualizace dat uložených v geoprostorových databázích. Pro vybrané části finálního DTP zpracování byl použit čistě grafický software (Adobe Illustrator).

Technické–kartografické zpracování díla navázalo na koncepci vypracovanou již na počátku řešení rozsáhlé publikace *Akademický atlas českých dějin* v roce 2014 a navazuje také na rešerši existujících historických atlasů, především tištěných. Výstup přejímá šablony pro mapová pole vypracované pro různé územní rozsahy a měřítko, vycházející z potřeb tehdejšího tištěného atlasu, a byly přizpůsobeny pro potřeby publikace ve webovém prostředí. Dále byl využit návrh finálního znakového klíče a z něj pramenící kartografický styl pro zpracování map v použitém softwaru.³

Dle zpracované koncepce byly kartografické originály map tvořeny na základě autorských originálů zpracovaných historiky. Vzájemná komunikace historik-kartograf je nezbytná pro kvalitní předání informace uživatelům mapy. Mapy byly vytvářeny s ohledem na publikování v tištěné verzi (fixní měřítko) a elektronické verzi (možnost změny měřítko uživatelem). Po doplnění odbornými texty, obrázky a dalšími prvky bude následovat zpracování všech map pro výsledný webový mapový portál, vytvářený postupně po zpracování jednotlivých map.

² srov. Bláha, J. – Kopp, J. – Ptáček, J. — Semotanová, E.: Diskuse o kartografické produkci pro školy I., *Geografické rozhledy*. Roč. 25, č. 1 (2015), s. 20-21.

³ další informace k tématu v pracích Janaty (2018) nebo Havlíčka a kol. (2018), šířeji se zpracování map v digitálním prostředí věnuje Cajthaml (2012)

Obr. 1 Ukázka mapy spíše analytického charakteru (vlevo) a mapy s komplexnějším obsahem

Následující

Tab. 1 uvádí přehled kartografických vyjadřovacích metod, které byly při tvorbě předkládané specializované mapy využity. Celkově jsou při tvorbě předkládané mapy využity spíše názorné vyjadřovací metody, umožňující syntézu informací. Převládají tedy metody areálové (s absencí kartogramu, který se spíše objevil v modernějších tématech připravovaného atlasu) a metody bodových znaků, ve velké míře pak jejich kombinace doprovázená liniemi. Genetické mapy využívají ve velké míře liniových metod, které jsou také vhodně kombinovány s figurálními i areálovými metodami při zachování celkové čitelnosti a přehlednosti. Vzhledem k výběru témat jsou spíše řídkěji zastoupeny diagramové metody, které najdou uplatnění spíše v tištěném Českém historickém atlasu u témat věnujících se nejmodernějším dějinám.

Tab. 1 Zastoupení jednotlivých metod kartografického vyjadřování v rámci předkládaného souboru

Metoda	Zastoupení
metody figurální	8,3 %
metody pohybových čar & metody vektorů	12,5 %
metody izolinií	0,0 %
areálové metody (bez kartogramů)	14,6 %
kartodiagramy a lokalizované diagramy	4,2 %
kombinované figurální a areálové metody	16,7 %
kombinované liniové a areálové metody	31,2 %

S ohledem na budoucí využití většiny obsahu předkládané specializované mapy v rámci digitálního mapového portálu, byla většina map koncipována tak, aby při úspoře fyzického prostoru bylo představeno maximum možného obsahu tématu (při zachování čitelnosti a přehlednosti map). Přednost byla dávána mapám komplexním, umožňujícím porovnávat vnitřní aspekty témat mezi sebou a tak čerpat ‚nadstavbového‘ obsahu z jednotlivých map nad rámec přímo zobrazených skutečností, příkladem takových map jsou např. mapy č. 23, 24, 27, 30 nebo 33. Naopak pro již od počátku poměrně vysokou úroveň složitosti většiny témat a množství obsahu není příliš prostoru pro zahušťování komplexity obsahu do podoby map syntetických, protože takové mohou být obtížněji pochopitelné pro uživatele, kteří nemají dostatečnou odbornost a hlubší znalost daného tématu, a schopnost výkladu obsahu takových map by mohla být u většiny čtenářů limitována. Webové prostředí navíc svým charakterem spíše kombinuje analytické mapové vrstvy do vyšších celků prostřednictvím interakce samotného uživatele, než aby mu byly obdobně komponované mapy překládány předpřipravené.

Soubor map je v elektronické podobě dostupný na webových stránkách projektu <http://cha.fsv.cvut.cz/web>. Jelikož se nejedná o finální projektový výstup ve smyslu užitého kartografického díla, jsou mapy pro veřejné prohlížení opatřeny vodoznakem.

Soubor obsahuje celkem 48 mapových titulů, které budou v rámci Českého historického atlasu tvořit 36–38 mapových témat. Níže následuje seznam map v rámci předkládaného výsledku:

- 01 Sámova říše v 1. polovině 7. století
- 02 Velká Morava v 9. století
- 03 Čechy počátkem 10. století
- 04 Český stát ve 2. polovině 10. století
- 05 Český stát v 11. a 12. století
- 06 Správní organizace Moravy v 11. a 12. století
- 07 Hradská centra v Čechách na počátku 13. století
- 08 Osídlení českých zemí v polovině 13. století
- 09 Český stát za Přemysla Otakara II.
- 10 Český stát za Václava II. a Václava III.
- 11 Český stát v době lucemburské
- 12 Síť evropských středověkých měst
- 13 Královská města v českém státě na počátku 14. století
- 14 Věnná města českých královen
- 15 Český stát za Jiřího z Poděbrad
- 16 Český stát v době jagellonské
- 17 Vznik habsburské monarchie v 16. století

- 18 České země v habsburské monarchii v 17. a 18. století
- 19 Počátky krajského zřízení v Čechách od poloviny 15. století do roku 1714
- 20 Krajské zřízení v českých zemích v letech 1714–1751
- 21 Krajské zřízení v českých zemích v letech 1751–1784
- 22 Stavovské povstání a válka česká I
- 23 Stavovské povstání a válka česká II
- 24 Stavovské povstání a válka česká III
- 25 Vpády do českých zemí za třicetileté války
- 26 První slezská válka (1740–1742)
- 27 Druhá slezská válka (1744–1745)
- 28 Sedmiletá válka (1756–1763)
- 29 Válka o dědictví bavorské (1778–1779)
- 30 Územní vývoj habsburské monarchie v letech 1792 až 1918
- 31 Správní členění českých zemí do roku 1850
- 32 Správní členění českých zemí po roce 1850
- 33 Urbanizace českých zemí v 19. a počátkem 20. století
- 34 České země a napoleonské války I
- 35 České země a napoleonské války II
- 36 Revoluce v letech 1848 až 1849 v českých zemích
- 37 Válečné operace roku 1866 a bitva u Hradce Králové
- 38 Detail bitvy u Sadové 1866
- 39 Schematická mapa aliancí roku 1866
- 40 Evropa a první světová válka
- 41 Sborová velitelství c. a k. armády
- 42 České země za první světové války
- 43 Výstavba železnic v první polovině 19. století
- 44 Vývoj železniční sítě od poloviny 19. století do poloviny 60. let 19. století
- 45 Vývoj železniční sítě v letech 1867–1877
- 46 Rozvoj průmyslu v českých zemích v 19. století
- 47 Zemědělství v českých zemích v první polovině 19. století
- 48 Zemědělství v českých zemích před první světovou válkou

III) Návrh využití

Vytvořené mapy představují částečně původní, dosud nezpracovaná nebo přinejmenším kartograficky málo prezentovaná témata dějin českých zemí s přesahem do širšího středoevropského nebo evropského prostoru. Jednotlivé tituly předkládaného souborného mapového díla tak poslouží především historikům, historickým geografům, širší poučené veřejnosti jakož i dalším zájemcům o problematiku českých dějin k orientaci v předkládaných tématech a umožní polemiku a uchopení vybraných témat v širších souvislostech.

Především pak soubor představuje statický náhled na kartografickou vizualizaci témat, která se objevují v připravovaném mapovém portálu v rámci projektu *Český historický atlas*. Zde vytvářejí základ příslušných oddílů, doplněna o další – nejen kartografický – obsah a souhrnně budou umožňovat větší šíři záběru s důrazem na souvislosti.

IV) Seznam použité související literatury:

CAJTHAML, J. *Analýza starých map v digitálním prostředí na příkladu Müllero-vých map Čech a Moravy*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2012. ISBN 978-80-01-05010-1

CAJTHAML, J. *Význam spolupráce kartografa a tematického odborníka při tvorbě atlasu*. In: Sborník abstraktů 21. kartografické konference. 2015, str. 43. ISBN 978-80-260-8586-7

CAJTHAML, J. – SEEMANN, P. – JANATA, T. – R. ZIMOVÁ. *Kartografické práce na Akademickém atlasu českých dějin*. In: 20. kartografická konference – sborník abstraktů a příspěvků. Brno: Tribun EU, 2013, str. 21. ISBN 978-80-263-0508-8

JANATA, T. *Selected aspects of creating historiographical maps using GIS*. In: 18th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM 2018. Sofia: STEF92 Technology Ltd., 2018. 543–550. Svazek 18. ISSN 1314-2704. ISBN 978-619-7408-41-6

JANATA, T. – CAJTHAML, J. – J. KREJČÍ. *Time maps and their rendition within Esri environment*. In: ESaT 2018. Košice: Technická univerzita v Košiciach, Stavebná fakulta, 2018. 1–4. ISBN 978-80-553-2982-6

MOČIČKOVÁ, J. – J. D. BLÁHA, *Research-analytic part of preparation of the cartographic work: Example study of an analysis of historical atlases for creation of the Czech historical atlas*, *AUC Geographica*, 53 (1). 58–69. Praha, 2018

SEMOTANOVÁ, E. *Dějiny, současnost a perspektivy rekonstrukčních map*, *Historická geografie* 34, Praha 2007, s. 197–215

SEMOTANOVÁ, E. *Kartografie v historické práci*. Praha: Historický ústav, 1994. 235 s. ISBN 80-85268-37-X

V) Seznam publikací, které předcházely výsledku typu Specializovaná mapa s odborným obsahem a byly publikovány (pokud existují), případně výstupy z originální práce:

- BLÁHA, J. – KOPP, J. – PTÁČEK, J. – E. SEMOTANOVÁ: Diskuse o kartografické produkci pro školy I., *Geografické rozhledy*. Roč. 25, č. 1 (2015), s. 20-21
- BURDA, T. – GŁADKIEWICZ, R. – CHROMÝ, P. – KUČERA, Z. – MALICKI, J. – MARTÍNEK, J. – OSOBA, P. – E. SEMOTANOVÁ: *Kladsko. Historiografický lexikon*. Praha – Kłodzko – Wrocław: Historický ústav, 2015. 311 s. ISBN 978-80-7286-240-5
- HAVLÍČEK, J. – CAJTHAML, J. – JANATA, T. – SEEMANN, P. – ZIMOVÁ, R. – BLÁHA, J. – TOBIÁŠ, P. – J. KREJČÍ. Web-based and printed Czech Historical Atlas. In: *Digital Approaches to Cartographic Heritage 2018*. Thessaloniki: AUTH CartoGeoLab, 2018. 134–140. ISSN 2459-3893
- HAVLÍČEK, J. – T. JANATA. *Czech historical atlas*. In: *Proceedings – 6th International Conference on Cartography and GIS*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 2016. 718–724. ISSN 1314-0604
- SEMOTANOVÁ, E. a kol.: *Česko. Ottův historický atlas*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2007. 408 s. ISBN 978-807360-577-5
- SEMOTANOVÁ, E. – J. CAJTHAML a kol.: *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014. 559 s. ISBN 978-80-200-2182-3
- SEMOTANOVÁ, E. – J. MOČIČKOVÁ. *Historická kartografie (Historical Cartography)*. In: *ČESKÝ HISTORICKÝ ATLAS* [online]. 2018 [cit. 2020-06-04]. Dostupné z: <https://cha.fsv.cvut.cz/web/histkart.html>
- SEMOTANOVÁ, E.: *Atlas českých dějin 2. díl. – od r. 1618*. Praha: Kartografie, 2003. 84 s., doložka MŠMT. ISBN 80-7011-675-7; 2. vyd. Praha: Kartografie, 2015. 88 s., doložka MŠMT. ISBN 978-80-7393-343-2
- SEMOTANOVÁ, E. – O. FELCMAN: *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové – Praha: Historický ústav 2005. 191 s. ISBN 80-7286-066-6
- SEMOTANOVÁ, E. – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. – JANATA, T. – SEEMANN, P. – CAJTHAML, J. – ZIMOVÁ, R. – BENDA, J. – L. HLADKÝ a kol. *Frontiers, Massacres and Replacement of Populations in Cartographic Representation Case Studies (15th–20th Centuries)*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2015. The Work of the Institute of History CAS, Series A – Monographia. vol. 58. ISBN 978-80-7286-254-2